

См. ас. МИЛЕН ПЕНЕРЛИЕВ

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "ЕП. КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

СЪВРЕМЕННА ГЕОГРАФИЯ НА ТОНИЗИРАЩИТЕ КУЛТУРИ В СВЕТА

CONTEMPORARY GEOGRAPHY OF THE TONIC CULTURES IN THE WORLD

Assist. Prof. MILEN PENERLIEV

SHUMEN UNIVERSITY "EPISKOP K. PRES LAVSKI"

Abstract. The paper defines the position of the tonic cultures in the system of plant-growing. The geographical features in the distribution of every culture are determined. The leading soil and climatic factors are given. Latest statistics data about the yield of tonic cultures in the world is used.

Key words: tonic cultures, productions, regions.

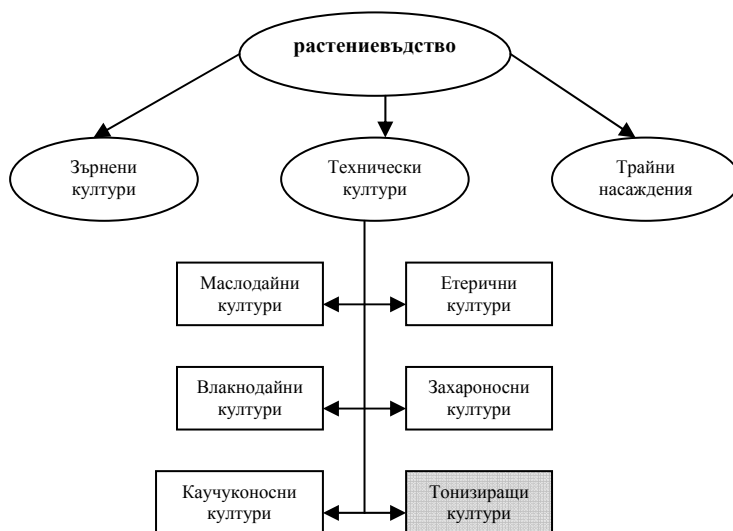
Развитието на селското стопанство в различните географски региони е обусловено от различни почвено-климатични условия и фактори. По тази причина отрасловата специализация на този отрасъл на Добивания (Първичен) сектор има своята териториална диференциация. Съществено място в тази отраслова структура заемат т.нар. тонизиращи или стимулиращи култури. В общи линии това са кафето, какаото, чаят, наркотичните вещества. Всички те виреят при различни условия и поради тази причина географията на разпространението им е най-разнообразна. В определени случаи концентрацията на производството им е сведено само до няколко страни, което оказва силно влияние на

международната търговия с тези култури, както и дава облика на селскостопанската специализация на цели страни.

Целта на настоящия материал е именно да разкрие териториалните различия на производството на тонизиращите култури и да изведе водещите страни в производството им.

Място на тонизиращите култури в структурата на селското стопанство

Тонизиращите култури са част от техническите култури в сферата на растениевъдството (фиг.1). Технически култури са още влакнодайните, маслодайните, етерично-маслодайните, захароносните и каучуконосните култури и т.н.

фиг.1. Структура на техническите култури като част от растениевъдството.

Особеностите на техническите култури са отличителна черта спрямо всички останали селскостопански култури. По тази причина и тонизиращите култури се отличават със специфични особености. Те се заключават в:

- Много висока трудоемкост – степента на механизация при тях е значително по-ниска. Ако определено производство на техническа култура е механизирано, то за всяка култура се изисква определена техника, което осъществява крайната продукция.

- Техническите култури са с висока стоковост. Която за дадени култури стига до 100 %. По тази причина техническите култури, в т.ч. и тонизиращите се отглеждат в места с идеални почвено-климатични условия, което дава максимални добиви. Едно от последствията е формирането на т.нар. монокултурно производство (напр. при какаото), което означава, че дадена страна се е специализирала в производството на малък брой култури.

- Географски голяма част от техническите култури са концентрирани в

развиващите се страни в мусонния, тропичния и субтропичен климат. Там климатичните условия са най-подходящи и има наличие на голям обем работна сила. Това от своя страна определя специфични географски посоки на търговията с тези култури, тъй като основен консуматор са развитите страни и по-конкретно тези в Европа и Северна Америка.

Отраслова структура на тонизиращите (стимулиращите) култури

Тонизиращите култури се наричат още стимулиращи, тъй като съдържат в себе си определени алкалоиди, които имат стимулиращ ефект. Към тези култури спадат чаят, кафето, какаото, коката, канабисът, макът и др.

Кафееното дърво (*Coffea Arabica*, *Coffea canefora* и др.) е вечно зелено дърво, достигащо до около 3.5 m височина. Всяко кафеено зърно съдържа 0.5 – 2.8 % кофеин. Климатичните му изисквания са много големи и по тази причина водещите страни в производството му са няколко. Изисква висока средна температура от 18-25°C и

валежна сума не по-малка от 1400 mm. Производство му следва непрестанен ръст. През 1974 г. то е било 4.7 млн. t, а през 2004 г. – 6.7 млн. t. Това се дължи най-вече на повишаване на средните добиви, а не на увеличаване на площите (около 11 млн. хектара). Това говори за повишена интензивност в производството. Средните добиви от хектар варират от 0.6-1 t при традиционно производство до 2.3–3.4 t при интензивна обработка на почвата и растенията.

Родината на кафето е областта Кафа в Етиопия, но на съвременния етап водеща страна в производството му е Бразилия (табл.1). В тази страна основен регион за производство на кафе е платото Мату Гросу, което дава и името на подобна марка кафе. Съществен момент в износа на кафе от страната е развитието на пристанището Сантус, което е най-голямото в света за търговия

с кафе. Сантус е град-сателит на Сао Паоло. Вижда се от таблицата, че близо 90 % от кафето се произвежда в развиващите се страни. През последните 5-6 години Виетнам бележи бърз ръст в производството на кафе и заема вече 2-ро място. Чисто географски Латинска Америка е водещ регион в производството с около 42 % от световното. Следва Северна Америка с 21 %, Африка – 19.4 %, Азия – 17.4 %.

На един човек от населението средно през 2004 г. се пада 1 кг. кафе. Съдържа алкалоида кофеин, поради което го отнасяме към тонизиращите култури. От известните днес в света над 35 вида кафе, най-популярни са арабика, робуста и либерика. Основни консуматори са Европейските страни, Япония, САЩ, Канада и др. На световните стокови борси (към 13 юни 2007 г.) цената на 1 тон кафе робуста е 1879 \$, а на арабика – 114.6 \$ за либра. (1 либра – 0.453 кг.)

страна	Производство, млн. t	% от световното производство
1. Бразилия	2.3	33.9
2. Виетнам	0.9	13.5
3. Колумбия	0.6	9.2
4. Индонезия	0.343	5.1
5. Индия	0.289	4.3
6. Мексико	0.266	3.9
Общо в света	6.7	100

Табл.1.

Производство на кафе в света и по страни за 2004 г.
Изт. Images économiques du monde

Какаото (*Theobroma cacao*) е вечно зелено тропическо дърво с височина 9-12 m. Плодовете му приличат на пъпеш с големина 20-30 сантиметра. Вирее добре на надморска височина от 30 до 300 m, най-вече край морски брегове. Изисква обилни валежи с минимум 1000 mm, но с оптимум около 2000 mm на година. Климатът да е тропичен с температури 21-28°C. Тези специфични изисквания съществено стесняват географията на разпространението на какаото. Малко страни имат подобни почвено-

климатични характеристики и това е предпоставка за развитие на монокултурност.

Тези особености са причина водеща страна в света по производство на какао да е Кот д'Ивоар (табл.2). Тази страна дава близо 1/3 от световното производство. Това е една от основните култури в структурата на селското стопанство на тази африканска крайбрежна страна. Съществен момент при производството на какао в страната е постоянното намаляване на

продукцията след 2000 г. (от 1.4 млн. t на 1.0 млн. t през 2004 г.). В същото време Гана (2-ро място света) непрестанно увеличава своето производство от 436 хил. t през 2000 г. на 736 хил. t през 2004 г. (+ 40%). Останалите водещи страни запазват производството си. Поради

малката степен на химизация годишно се губи около 25 % от реколтата на какао в света. През 2004 г. общо в света са произведени 3.3 млн. тона. Средните добиви са в порядъка на 240 – 350 кг от хектар.

страна	Производство, млн. t	% от световното производство
1. Кот д'Ивоар	1.0	30.2
2. Гана	0.736	22.2
3. Индонезия	0.430	13.0
4. Нигерия	0.380	11.5
5. Бразилия	0.177	5.4
6. Камерун	0.140	4.2
Общо в света	3.3	100

Табл.2.
Производство на какао в света и по страни за 2004 г.
Изт. Emages économiques du monde

Водещ географски регион в производството е Африка с над 55 % от световното, следвана от Латинска Америка – 20.4 %. На един жител се падат 0.5 кг какао. Съдържа алкалоида теобромин. На Нюйоркската борса (към 13.07.2007 г.) цената на 1 тон какао бе 1879 \$.

Чаят (*Camellia sinensis*) е вечно зелен храст. В зависимост от регионите, където вирее, се различава Китайски, Индийски, Индонезийски, Асамски (Мианмарски), Цейлонски и други, които се различават по височина. Например храстът на Китайския чай е висок до 2.75 m, този на Асамския – над 6 m, на Камбоджанския – до 5 m. Различават се и по дълголетие. Така например Китайският чай може да е икономически ефективен до 70-100, а Асамският – до 40 години. Използват се листата, които са с дължина 3 до 28 сантиметра.

Отглеждането и брането на чаените листа е значително трудоемко. Доближава се до събирането на розови листенца. Събирането на близо 2000 свежи листа на Китайския чай дава едва 0.45 кг. чай, а на Асамския – 0.9 кг.

Обича влажен и топъл климат с валежи над 1000 mm годишно и средна температура над 11 °C. Сумарната годишна температура трябва да е над 4000°C. Това са предимно характеристиките на мусонния климат и по тази причина Азия е водещ регион в производството на чай в света.

Чисто географски се смята, че чаят има три автентични региона на разпространение в Азия (хабитати). Те образуват ветрилообразния ареал между провинциите Нагаленд и Манипур и хълма Лушая (в Индия) и областта Асам в Мианмар от една страна; през Китай до провинция Чекиянг на изток – от друга; от хълмовете и планините южно от Мианмар до Тайланд и Виетнам – от трета. Естествено има и други територии заети с чаени плантации, но те са хибридни сортове засети изкуствено.

Водещи страни по производство на чай в света са Индия и Китай с над 50% общо производство (табл.3). Видно е от таблицата, че основният регион на разпространение на тази тонизираща култура е Азия с над 80 % от световното производство. На второ място е Африка

с около 13 %, дължащо се преди всичко на Кения, която е трета сила в света с

328 хил. тона.

страна	Производство (хил.т)	% от световното производство
1. Индия	820	25.6
2. Китай	800	25.0
3. Кения	328	10.3
4. Шри Ланка	309	10.0
5. Турция	206	6.4
6. Индонезия	170	5.3
Общо в света	3 200	100

Табл.3

Производство на чай в света и по страни за 2005 г.

Средната осигуреност на човек в света с чай е 0.5 кг. Алкалоидът, съдържащ се в чая е теин, поради което отнасяме тази култура към тонизиращите.

По особен вид чай е т.нар. парагвайски чай (мате). Той спада към отделен биологичен вид, а именно *Ilex paraguariensis*. Представлява дърво с височина 4-8 m, а в редки случаи може да достигне и 16 m. Основни производители са Парагвай, североизточните аржентински провинции и южна Бразилия.

Търговията с чай е насочена предимно към главните консуматорки в Европа като Великобритания, Холандия, Русия, Германия, както и САЩ, Канада и др. Добре осигурени с чай са страни като Грузия и Турция, които задоволяват

вътрешния си пазар със собствено производство.

Особен вид тонизиращи култури са **наркотичните растения**. Към тях спадат коката, макът, канабисът. Характерно за всички видове наркотични растения е силната концентрация в производството им в много малко на брой страни. Отделните култури са и силно географски разделени по култивиране в рамките дори на отделни континенти. Това е свързано с различните почвено-климатични условия за развитието им.

Коката (*Coca erithroxylon*) е вечнозелен храст с височина до 2.4 m. Вирее в планински територии най-вече в Южна Америка (западните склонове на Андите) и по-малко в Азия (Шри Ланка, о-в Ява). От листата му се извлича кокаин, което е основното алкалоидно вещество в него.

страна	Засети площи (в хил. ha)	Производство (хил. t суха маса)	Относителен дял (%)
1. Колумбия	86	170	63.1
2. Перу	42.2	67.9	25.2
3. Боливия	25.4	30.9	11.4
Други страни	6	0.7	0.3
Общо	159.6	269.5	100

Табл.4

Засети площи с кока и производство на суха маса за 2005 г.

Производството му е силно концентрирано в три страни. Това са Колумбия, Перу и Боливия, които общо

дават 99.7% от световното производство (табл.4). Водеща страна е Колумбия с 86 хил. ha засети площи и производство на

170 хил. тона суха маса за 2005 г. Това е и единствената страна, която увеличава своето производство – от 45 хил. тона през 1990 г. до показаните 170 хил. тона през 2005. Перу и Боливия намаляват своето производство, вероятно в резултат от борбата с незаконното отглеждане на тази култура. През 1990 г. Перу е получавала 197 хил. t суха маса, а Боливия – 77 хил. t.

Канабисът (*Cannabis sativa*) е храст с неголяма височина. Известен и използван е бил в Китай още 2700 г. пр.н.е. Древната китайска медицина го използвала като анестетик, антидепресант и антибиотик. Активното му вещество е тетрахидроканабинол.

От общото производство в света за 2005 г. (45 хил.t) 55.8% се падат само на две страни. Това са Парагвай и Мексико. Първата е водеща с над 15 хил. t годишно производство. Счита се, че през 2005 г. над 52 страни произвеждат

канабис, като други страни производителки, освен посочените, са Казахстан, Албания, Нидерландия, Ливан. Все пак териториалната концентрация на това производство е Американския континент. Водещ регион е Северна Америка – 35 %, Африка – 27 %, Южна Америка – 18 %, Азия – 15 % и Европа – 4 %. На един жител в света се падат едва 0.01 кг канабис.

Основната част от търговията с канабис е насочена към Западна Европа предимно от Колумбия, Нигерия, ЮАР, Карибските страни, Индия. Друг основен потребител е САЩ, който получава канабис от Карибските страни и Мексико. Макар и водещ в света, Парагвай реализира продукцията си само в рамките на континента към Чили, Аржентина и Уругвай. Австралия получава тази култура предимно от Индонезия и някои други страни от Югоизточна Азия.

страна	Производство (тона)	% от световното производство
1. Парагвай	15 000	33.3
2. Мексико	10 100	22.4
3. САЩ	4 455	9.9
4. Мароко	3 700	8.2
5. ЮАР	2 200	4.9
6. Колумбия	2 000	4.4
7. Нигерия	2 000	4.4
Общо	45 000	100

Табл.5

Производство на канабис в света и по страни за 2005 г.
Изт. World drug report

Опиумът е наркотично вещество получавано от полския мак (*Papaver somniferum*). Съществуват множество разновидности на мака, но най-разпространения има дължина 1-5 m, а цветовете му са до 12.7 cm със синкав до бял цвят. Използват се семената за получаване на мляко (масло), от което се произвежда хероин.

Почвено-климатичните условия, които изисква този вид са специфични – много сух климат, бедни на хумус планински

почви и др. По тази причина страните, водещи в това производство, са много малко на брой. Концентрирани са предимно в Азия (табл.6). В световното селско стопанство почти не се среща подобна концентрация на производство на една селскостопанска култура в една държава. В случая едноличен лидер в производството на опиум е Афганистан с над 91 % от световното производство. Практически световното производство е

на 99 % концентрирано в две страни – | Афганистан и Мианмар.

страна	Засети площи (в хил. ha)	Производство (хил. t суха маса)	Относителен дял (%)
1. Афганистан	104	4.2	91.3
2. Мианмар	32.8	0.3	6.5
3. Мексико	3.3	0.07	1.5
общо	151.5	4.6	100

Табл.6

Производство на опиум в света и по страни за 2005 г.
Изт. World drug report

Извън посочените страни, производители на опиум са още Колумбия с около 2 хил. ha и Мексико. Средният добив от хектар е около 39 кг. Средната цена на афганистанския опиум е над 100 \$ / кг. Тревожен факт е, че след резкия спад в производството на опиум през 2001 г. (под 2 хил. тона) следва постоянство в добивите от порядъка на над 4 хил. t.

Според засетите площи водеща е Югозападна Азия с над 70% от общо засетите терени. Следва Югоизточна Азия с 22.8 % и Латинска Америка с 3.5 %.

Опиумът от мак служи за производство на хероин. От 10 кг опиум може да се получи 1 кг хероин. По хипотетични изчисления през 2005 г. е произведен 472 t хероин.

Териториална структура на тонизиращите (стимулиращите) култури

От посочените географски ареали на разпространение на разглежданите култури могат да се обособят три региона на култивирането им. Това са Латинска Америка, Южна Азия и Северна и Източна Африка. Всички страни в тези региони са развиващи се, с много голям дял на ръчния труд, малка намеса на държавата в регулацията

особено в производството на наркотичните вещества. Ясно се различават териториалните различия между мястото на производство и на консумация на тонизиращите култури. Това поражда интензивна международна търговия насочена предимно към развитите страни на Европа и Северна Америка.

Основните изводи, които се налагат след разглеждането на стимулиращите култури в света са:

- Производството им е концентрирано предимно в развиващите се страни;
- Наблюдава се ръст в производството на традиционните култури;
- Консуматорите на тези култури са в развитите страни, което поражда необходимостта от интензивна търговия;
- Наркотичните вещества се отглеждат в малко на брой страни със строго специфични почвено-климатични условия;
- Общо могат да се обособят три географски региона на разпространение на тонизиращите култури, но същевременно всяка от тях има свои териториални особености.

ЛИТЕРАТУРА

Дончев, Д., М. Пенерлиев. 2003. Геоикономика, УИ "Еп. К. Преславски", Шумен
Images économiques du monde, Paris, 2006
World drug report, 2006